Archive of SID
نشریه هنرهای زیبا • شماره ۲۶• تابستان ۱۳۸۵

بررسی نقوش و شیوه تزیین توپی گچی ته آجری در بناهای دوره سلجوقی و ایلخانی

دکتر ابوالقاسم دادور* – نصرت الملوک مصباح اردکانی**

تاریخ دریافت مقاله: ۸٤/۸/ ۲
تاریخ پذیرش نهایی: ۸۵/۳/۶

چکیده:

در بناهای دوره سلجوقی وایلخانی دو نوع تزیین اساسی دیده می‌شود: تزیین آجری و تزیین گچبری. توپی گچی ته آجری زینتی است که با استفاده از گچ و آجر به وجود می آید؛ اما نه در رده تزیینات گچی قرار می گیرد و نه در زمره تزیینات آجری. آرایه ای است قائم به ذات، با پشتوانه بصری قوی که با سادگی ابتدایی و هماهنگی چشم نواز ساختمان را از بند تزیینات پیچیده و رمز آلود جدا ساخته، نوعی رهایی و آزادی در ترکیب تزیینات بنا به وجود می‌آورد. علت اصلی ایجاد توپی های گچی علاوه بر مباحث زیباشناختی اعتماد معماران و اساتید زمان صفویه به پاتین روی آجرها که ماده سخت نگهدارنده بدنه آجری و عدم تراش این پاتین و کاربرد بند کشی های گچی به خاطر پوشاندن عیوب آجرها و جلوگیری از همان تراش در از بین بردن پاتین آجر بوده است .

واژه های کلیدی:

توپی گچی ته آجری، بند کشی،گچ، آجر، سلجوقی، ایلخانی.

* استاد یار گروه آموزشی پژوهش هنر ،دانشکده هنر، دانشگاه الزهرا. E-mail: abdadvar@yahoo.com
** دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشگاه الزهرا. E -mail: bitamesbah@yahoo.com

www.SID.ir

Archive of SID

مقدمه

دوره سلجوقی و ایلخانی را می توان نقطه عطفی در تاریخ معماری ایران محسوب نمود. اشکال جدید معماری و بروز شیوه های تزیینی جدید سبب شد تا معماری ایران به تدریج یک شکل نهایی به دست آورده ودر نهایت به انسجام، هماهنگی وپختگی کامل برسد.

کاربرد دو عنصر گچ و آجر هم به عنوان مواد و مصالح و هم به عنوان بخشی از تزیینات، از مهم ترین شاخص های معماری این دوران به شمار می رود. سابقه استفاده از آجر در ایران به دوران باستان باز می گردد. گچ نیز از دیرباز در معماری ایرانی

هم به عنوان ماده چسباننده و هم ماده زینتی به کار می رفت.در دوره سلجوقی انواع تزیینات آجری (در شکل انواع رج بندی، گره سازی،بافت های متضادو...) و گچی (به صورت سفیدکاری، گچبری شیرو شکری، برجسته، برهشته و ...) رواج و گسترش زیادی پیدا کرد (پوپ، ۱۳۶۵). در کنار گسترش شیوه و سبک های تزیینی مذکور با کنار هم قرار گرفتن گچ و آجر و تلفیق ویژ گی های هنری و قابلیت های کار بردی این دو ماده هنرمندان به شیوه های نوینی در تزیین بنا دست یافتند. یکی از این شیوه ها بهره گیری از توپی های گچی ته آجری است که می توان به عنوان یک تزیین خاص این دوران از آن نام برد.

پیشینه تحقیق

ویژگی برجسته توپی های گچی ته آجری این است که می توان آنها را در هر دو رده تزیینات گچی و تزیینات آجری دسته بندی نمود؛اگرچه قرابت و نزدیکی آنها به دسته تزیینات گچی بیشتر است اما همین مساله سبب گردیده تا در هنگام بررسی و تحقیق، پژوهشگران این تزیینات را به دسته دیگر وارد نموده از بررسی توپی ها صرف نظر نمایند.به همین سبب تاکنون تحقیق جامع و کاملی در رابطه با تزیین توپی گچی ته آجری[1](گچبری شهری) صورت نگرفته است و تنها می توان از دونالد ویلبر نام برد که در کتاب "معماری اسلامی ایران دوره ایلخانان "بخشی را به بررسی این نوع تزیین، روش اجرا و دسته بندی نقوش آن اختصاص داده است. درجلد سوم کتاب A Survey of Persian art نیز، بخش چهلم، آرتور اپهام پوپ درمقاله ای تحت عنوان "تزیینات معماری" به صورت پراکنده در بخش های مر بوط به بررسی تزیینات گچی، آهکی و آجری به این شیوه تزیینی اشاره نموده است ،اگرچه در آنجا نیز نویسنده تنها به ذکر مطالب و دانسته های دونالد ویلبر اکتفا نموده است. در واقع نام "Brike-ended plugs (توپی گچی ته آجری)" نامی است که دونالد ویلبر برای این نوع تزیین در کتاب خود برگزیده است.

در میا ن پژوهشگران ایرانی نیز این روند ادامه یافته است و متاسفانه محققان توجهی به بررسی این نوع تزیین ننموده اند. تنها در کتاب "تزیینات وابسته به معماری ایران "زیر نظر محمد یوسف کیانی در بخش بررسی تزیینات آجری نوشته دکتر سیمون آیوازیان به صورت بسیار کوتاه و گذرا به این نوع تزیین اشاره شده است.

روش تحقیق

تحقیق حاضرباستفاده ازدو روش میدانی و کتابخانه ای انجام شده است. بخش اصلی کار با استفاده از روش میدانی صورت گرفته بدین ترتیب که ۱۱ بنای شاخص مربوط به دوره سلجوقی و ایلخانی در استان اصفهان که هنوز امکان بازنگری و بازیابی تزیینات در آنها موجود بود انتخاب شدند و مراحل بررسی تزیینات توپی گچی ته آجری (گچبری شهری)، روش اجرای آنها ونوع به کار گیری توپی ها در این بنا ها صورت پذیرفت. ضمن اینکه با تهیه تصاویر متعدد از نقوش به کار رفته و استفاده از سایر تصاویر تهیه شده از سازمان میراث فرهنگی کشور طراحی شماتیک نقوش و دسته بندی آنها امکان پذیر گردید.

www.SID.ir

Archive of SID

دربخش تاریخی از منابع مختلفی جهت جمع آوری اطلاعات مورد لزوم مربوط به بناهای مختلف استفاده شده است. این منابع عبارتند از: منابع موجود در کتابخانه ملی، کتابخانه دانشگاه شیراز و دانشگاه الزهرا؛ اسناد و مدارک سازمان میراث فرهنگی کشور شامل آرشیو عکس سازمان، اطلاعات بناهای تاریخی و فرهنگی موجود در سایت سازمان میراث فرهنگی،و اسناد و اطلاعات موجود در ادارات میراث فرهنگی شهرها و استان های مختلفی همچون اصفهان، کاشان، زواره، اردستان، نایین، زنجان، قزوین و... .

پیشینه تزیین توپی گچی ته آجری(گچبری شهری) در ایران

توپی گچی ته آجری (گچبری شهری) در واقع نوعی بند کشی[۲] تزیینی است که به طور معمول در فضاهای مستطیل یا مربع شکل و در فاصله میان دو آجردر جهت طولی یاعرضی صورت می پذیرد. این توپی های گچی در یک دوره به نسبت طولانی از اواخر دوره غزنویان تا پایان ایلخانی و حتی پس از آن استفاده می شدند. اما اوج دوره رواج و استفاده از آنها را می توان در زمان سلجوقی و ایلخانی دانست. قدیمی ترین نمونه این نوع تزیین را می توان در سنگ بست خراسان از دوران غزنویان، (کیانی، ۱۳۷۶، ص۶۵) مشاهده نمود. اما نمونه های شاخص تر را می توان در مساجد جامع اردستان، زواره، برسیان و کاروانسرای رباط شرف مشاهده نمود. پس از مدتی استفاده از این نوع تزیین بسیار متداول گردید به گونه ای که نمونه های این توپی ها را می توان در بسیاری ازبناهای ساخته شده از مسجد و مدرسه تا کاروانسراها و مقابر مشاهده نمود. برجسته ترین نمونه هایی که تا امروز هنوزبه جامانده اند را می توان در بناهایی همچون مساجد جامع اصفهان، نایین [۳]، اشترجان، گلپایگان، قزوین، ورامین، مسجد پامنار زواره، مسجدعلی، مسجدحیدریه قزوین، مسجد فریومد، مسجد و منار گار، مسجددشتی، مسجد کاج، مسجد ازیران، مقبره پیربکران در اصفهان، مقبره حمدالله مستوفی در قزوین، مقبره اولجایتودر سلطانیه زنجان، برج مقبره ای بسطام، برج های خرقان، مقبره امیر ارسلان جاذب، برج علا الدین ورامین، گنبد علویان همدان و کاروانسرای رباط شرف مشاهده نمود[۴].

جنس و مصالح

همان گونه که ذکر شد توپی گچی ته آجری (گچبری شهری) به طور خاص بر روی دیوارهای آجری و در فاصله بین سرهای آجرها به کار می رود .ملاط[۵] مورد استفاده در این نوع تزیین به طور عمده گچ و در بعضی موارد ترکیب گچ و خاک، گچ و گل و یا آهک می باشد. اما آنچه که در این مقاله به طور خاص مد نظر قرار دارد آن دسته از تزییناتی است که بیشتر با گچ و یا ترکیبات آن ساخته و پرداخته شده اند و در پیوند با آجرکاری دیوار قرار دارد.

روش اجرا و ویژگی توپی ها

در آجرکاری نمای بناها به جز مواردی معدود، در عمده بناها در جهت طولی و عرضی فاصله ای بین دو آجر یا دو بند آجر وجود دارد که گاهی این فاصله خالی می ماند و گاهی آن را با ملاطی از گچ، همرنگ با آجر یا متفاوت با آن در مایه نخودی یا سفید پر می کنند که عبارتست از بند کشی ساده، (طرح۱).

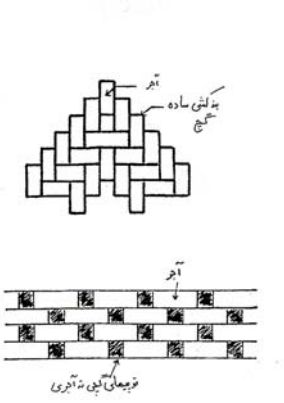

طرح ۱ - تصویر شماتیک از بند کشی ساده گچ در دیوار آجری و نحوه قرار گیری تپی های گچی ته آجری

اما در اغلب آثار معماری از حدود قرن چهارم و پنجم هجری به بعد، نوعی نقش اندازی بر روی این بندها

www.SID.ir

Archive of SID

متداول گردید که به نمای بنا جلوه خاصی بخشیده و به گونه ای جدا ناپذیر با سطح آجرکاری در پیوند است. این نوع بند کشی به صورت عمودی در فاصله میان آجرها در یک فضای چهارگوش (مستطیل یا مربع شکل) به ابعاد تقریبی عرض۴-۳ سانتیمتر و طول ۶-۳ سانتیمتر صورت می پذیرد. بند کش پس از قراردادن ملاط و صاف کردن آن، به کمک قالب یا دست به نقش اندازی بر روی آن می پردازد، (طرح ۱). نمونه های اولیه و ساده این نوع تزیین را می توان در سنگ بست خراسان از دوران غزنویان مشاهده نمود. لیکن رواج فراوان و تحول آن را طی سده های بعدی در دوره های سلجوقی و ایلخانی شاهد هستیم (کیانی، ۱۳۷۶، ص ۶۵).

توپی گچی ته آجری به طور کامل به آجر وابسته است و جز در کنار آجر ظاهر نمی شود. در سر تا سر سطح دیوار و بین آجرکاری های تزیینی می توان توپی ها را از محدوده ازاره[۶] دیوار تا بلندترین نقاط روی پایه گنبد و حتی در سطح داخلی گنبد مشاهده نمود. به کار گیری توپی های گچی ته آجری بر روی سطح دیوار هیچ گاه اتفاقی و تصادفی نبوده و همواره بر اساس یک طرح و نقشه کلی صورت گرفته است. تمامی این اجزاء کوچک در کنار هم و در کنار بندهای تزیینی آجر ترکیبات هندسی زیبا و شکیلی به وجود می آورند که در سطوح وسیع و گستره پهن و نامحدود دیوار قابل تشخیص است. هر جزء بدون توجه به سرشت و ماهیت آن در یک مجموعه است که ارزش تزیینی پیدا می کند و این مجموعه نیز در ارتباط با دیگر مجموعه ها یک آذین کلی را می آفریند.

این شیوه تزیینی به طور کامل بر اساس تفکر اسلامی شکل گرفته است که فرد بدون سایر آحاد جامعه و هر گروه بدون سازش و همسویی با گروه های دیگر نمی تواند در جامعه اسلامی پایدار بماند (آیت اللهی، ۱۳۸۰، ص ۲۵۰).

(طرح ۲ ، تصویر ۱الف و ب)

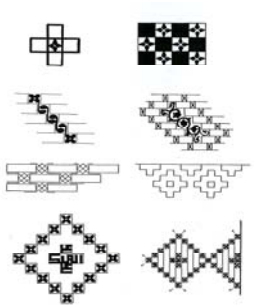

طرح ۲-طرح چند نوع تزیین به وجود آمده از ارتباط منظم توپی ها با آجر کاری دیوار

یافته ها

گستردگی کاربرد توپی های گچی ته آجری بیش از هر چیز به نوع ماده مورد استفاده در آن _ گچ و آجر _ مربوط می شود. گچ و آجر در هر نقطه ای از ایران به راحتی یافت می شد و این امکان را به وجود می آورد تا مردم هر منطقه، هر نوع تزیین مشابه با بناهای مشهور پایتخت را در بناهای محل زندگی خود ایجاد نمایند. اما در این بین تاثیرات بصری عمیق تزیین توپی گچی ته آجری را نبایست از خاطر دور نمود .

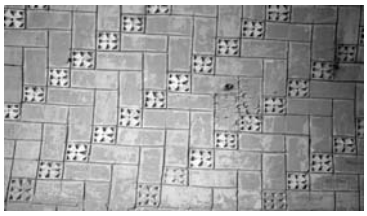

تصویر ۱ الف-نحوه قرار گیری توپی ها در میان بند های آجر،(مقبره پیر بکران اصفهان).

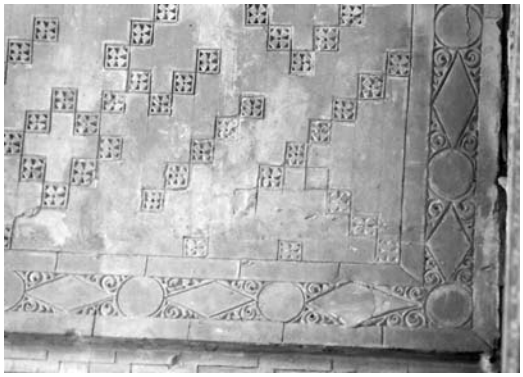

تصویر۱ب - نحوه قرار گیری توپی ها در میان آجرهای دیوار و در کنار هم ،در تصویر کلمه "الا"که از کنار هم قرار گیری توپی ها شکل گرفته قابل تشخیص است.

www.SID.ir

Archive of SID

طرح و تزیین توپی ها به طور عمده و نه همیشه از سادگی در بیرون آغاز شده به تدریج در فضاهای درونی به پیچیدگی و تنوع ترکیب های آن افزوده می شود. به نحوی که طی یک روند از پیش تعیین شده و آگاهانه توجه و تمرکز را از طرح ساده یک توپی به طرح پیچیده تر ترکیب توپی ها با هم و سپس ترکیب توپی ها با آجرکاری همراه آن معطوف می دارد و در نهایت چشم بیننده را آماده پذیرش تزیینات فراوان و شلوغ محراب های عظیم گچبری شده و ذهن را برای قرار گیری در فضای پیچیده و رمزآلود انبوه گره های هندسی، برگ ها، پیچک ها و ساقه های در هم تنیده تزیینات محراب ها متمایل می نماید.

طبقه بندی نقوش به کار رفته در توپی ها[۷]

نقش های به کار رفته در زمینه توپی های گچی ته آجری از تنوع قابل توجهی برخوردار هستند. اگرچه می توان پاره ای از این نقش ها را در سایر تزیینات مربوط به معماری نیز مشاهده نمود اما ظرافت توپی ها و محدودیت فضایی که توپی ها در آن ها جای می گیرند به آفرینش برخی از نقوش خاص این شیوه تزیینی منجر گردیده است.

به نظر می رسد نقوش در دوره سلجوقی ساده تر و کم عمق تر هستند، اما پس از آن در دوره ایلخانی بر پیچیدگی نقش ها افزوده شده و عمق نقش ها تا حدی بیشتر شده است. علاوه بر اینکه کثرت به کارگیری آن ها نیز افزایش یافته است.

با اینکه دسته بندی نقوش نیازمند بررسی کلیه بناهایی است که از این نمونه آرایه برخوردارند اما با توجه به مدارک موجود می توان نقش های به کار رفته در زمینه توپی های گچی ته آجری را می توان به ۴ گروه (ویلبر، ۱۳۶۵، ص۸۶)تقسیم نمود:

۱. **اسماء مقدس**_ شامل الله، محمد و علی در مایه خط کوفی بنایی ساده نوع اول[۸]:

کلمات الله، محمد و علی تنها کلمات مقدسی هستند که در زمینه توپی های گچی ته آجری به کار رفته اند. بر خلاف تنوع کم این کلمات مقدس، کثرت به کار گیری آنها فراوان بوده و در بسیاری از بناها به خصوص مساجد به کار رفته اند؛ مضاف بر اینکه کنارهم قرار گرفتن منظم و هدفدار سایر انواع توپی های گچی ته آجری در مقیاس وسیع سطح اغلب دیوارها عبارتهای "یا الله"، "یا محمد"، و "یا علی" را ایجاد نموده است. نمونه این نقش ها را می توان در مقبره پیر بکران مسجد جامع اشترجان، مسجد جامع قزوین و امامزاده خواجه عماد الدین قم مشاهده نمود[۹] (طرح ۳).

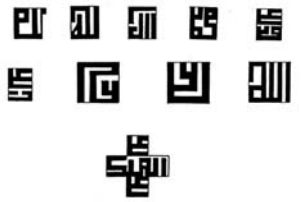

طرح ۳ -کلمات مقدس به کار رفته در متن توپیهای گچی ته آجری

۲. نقش های هندسی:

از لحاظ مذهبی مخالفت شدید مسلمانان با هر گونه تزیینات تصویری که جنبه ای از بت پرستی به شمار می آمد باعث توجه شدید به تزیینات انتزاعی [و هندسی] شد (هیلن براند، ۱۳۷۹ ص۱۶۸).

عمده ترین نقش های مشاهده شده در بین توپی های گچی ته آجری، نقش های هندسی هستند. نقش های هندسی که بر روی توپی ها به کار رفته اند ویژگی های بصری خاص و دقیقی دارند. در کلیه این نقش ها با پرهیز از تنوع و پراکندگی، هر نقش تنها با استفاده از یک یا دو عنصر اولیه و ابتدایی مثل خط و مثلث، خط و دایره، مربع و مثلث و ... شکل گرفته است؛ رعایت دو اصل تکرار و تقارن همراه با ایجاد ریتم، حرکت و هماهنگی در روابط بین عناصر هر نقش موجب ایجاد انبوه طرح های متنوع گردیده است. کنار هم قرار دادن این طرح ها به خوبی روند تحول و تکامل تدریجی آن ها از یک طرح ساده اولیه به طرح های پیچیده تر را نشان می دهد. هر طرح در عین اینکه در یک زنجیره متصل به سایر طرح ها قرار می

www.SID.ir

Archive of SID

گیرد، در هر بنای خاص با توجه به محتوای بصری مورد نیاز در آن بنا ویژگی خاصی می یابد که تنها در ارتباط با آن بنا و سایر تزیینات موجود در آن مکان قابل تفسیر است. نمونه های بسیار زیبایی از این دسته نقوش در بناهایی چون مقبره پیربکران، مساجد جامع اصفهان، اردستان، زواره، گلپایگان، فریومد (فرومد)، ورامین، گنبد علویان همدان، برج های خرقان، مقبره اولجایتو و بسیاری بناهای دیگر وجود دارد (طرح های ۴ و ۵ و تصویر ۱).

طرح ۴–طرح نقش های هندسی – برداشت و ترسیم توسط مصباح.

۳.نقش های گیاهی :

معماری تزیینی ابنیه در دوران سلجوقی را می توان به گونه گفتگویی تعریف کرد که بین اصول هندسه و حرکت های زنده اسلیمی و طرح های گیاهی صورت گرفته است (اتینگهاوزن ،۱۳۸۱، ص۴۰).بنابراین قرارگرفتن نقش گیاهی در قالب هندسی توپی های گچی ته آجری چندان دور از ذهن نمی نماید.

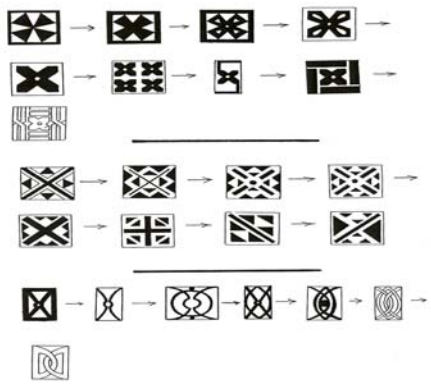

طرح ۵–سیر تقریبی تحول تزیینات هندسی–برداشت و ترسیم توسط مصباح.

کل نقش های گیاهی به کار رفته در تزیین توپی ها شامل انواع برگ، گل و اسلیمی های کوچک و ظریف می گردد. برگ ها در اغلب موارد بر روی قوس هایی با حرکت چرخشی درونگرا قرار گرفته اند[۱۰]و در بعضی از بناها قرار گرفتن متوالی چند قوس یک آرایه زینتی بزرگتر به وجود آورده است، (طرح ۶). اسلیمی ها نیز یا به صورت تکی و یا در ترکیب های چند تایی دیده می شوند. این ترکیب های چند تایی در بسیاری از موارد با نقش مرکزی از یک گل همراهی می‌شوند (طرح ۶).

کاربرد عمده توپی های گچی ته آجری با نقش طبیعی در درون گره های هندسی ساخته شده از آجر است. نقش توپی های درون گره ها علاوه بر فرم های گیاهی شامل باز سازی شکل اجزاء گره در اندازه کوچک تر و یا ترکیب عناصر هندسی ساده مثل خط، مثلث و نقطه نیز می شود. از بناهای شاخصی که تزیینات گیاهی در آنها به کار گرفته شده است می توان به مقبره پیر بکران، مسجد جامع ورامین، برج های خرقان، مقبره اولجایتو، منارسین و رباط شرف در کنار سایر بنا ها نام برد.

به کار گیری توپی های گچی ته آجری در میان گره های هندسی باعث شده تا در بسیاری از موارد به اشتباه آژده کاری[۱۱] فرض شوند، در حالیکه آژده کاری نوعی تزیین گچی است که فقط بر روی سایر تزیینات گچبری و اغلب گچبری های برجسته و بر هشته ظاهر می شود و از نظر طرح و نقش با توپی ها کاملا متفاوت بوده تنها شامل طرح ها و گره های هندسی می گردد.

طرح ۶ – طرح تزیینات گیاهی– برداشت و ترسیم توسط مصباح.

٤.زنجیره های خمپا :

www.SID.ir

Archive of SID

زنجیره های خمپا آن گروه از تزیینات هستند که تنها از ترکیب عنصر بصری "خط"به وجود آمده اند؛ دو گروه از تزیینات را می توان در رده زنجیره های خمپا قرار داد:

الف. تزییناتی که از تکرار متوالی و زنجیروار یک نقش اصلی به دنبال هم به وجود آمده اند. طرح های استفاده شده در این تزیینات قابلیت خطی زیادی دارند و انعطاف زیاد آنها این امکان را به وجود می آورد تا به راحتی در هر فضا و زاویه ای به کار روند. این نوع تزیین را می توان بیشتر بر روی ستون های آجری محراب های گچبری شده مشاهده نمود (تصویر ۲).

ب. تزییناتی که به طور مشخص از حرکت و در هم تابیدن یک خط (یک فرم خطی) در فضای توپی به وجود آمده اند. امتداد یافتن کلاف های افقی بندکشی به درون فضای توپی، حرکت آن در این فضا و در هم تابیده شدن آن در این فضا، یک نوع زنجیره تزیینی به وجود آورده است که بیش از هر چیز حس حرکت را القا می نماید. زنجیره های خمپا بیش از سایر نقاط در بنای مسجد جامع قزوین، جامع گلپایگان، جامع برسیان، جامع زواره، جامع اصفهان، مقبره حمدالله مستوفی در قزوین، برج مقبره ای بسطام و برج مراغه قابل مشاهده هستند (طرح ۷).

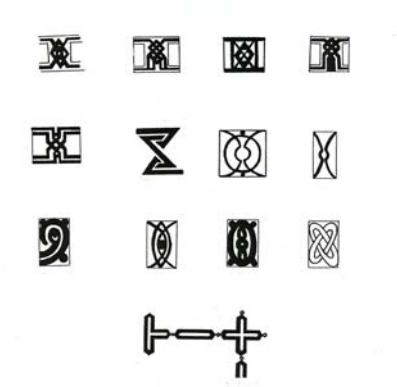

طرح ۷-طرح تزیینات زنجیره های خمپا-برداشت و ترسیم توسط مصباح.

تصویر۲-طرح زنجیره های خمپا بر روی ستون های آجری.

نتیجه گیری

استفاده پیوسته از توپی های گچی ته آجری دریک مقطع زمانی طولانی از اواخردوره غزنویان تا پایان ایلخانی وحتی تا پس از آن به خوبی مبین ویژگی برجسته تزیینی بودن آن است.

سهولت تولید، سادگی طرح ها ودردسترس بودن مواد مورد استفاده در توپی های گچی همگی عواملی هستند که موجب گسترش کاربرد توپی ها گردیده اند؛ اما در عین حال تاثیرات بصری عمیق تزیین توپی گچی ته آجری (گچبری شهری) را نباید از خاطر دور نمود.

توپی های گچی ته آجری را اگر بتوان نوعی پوشش دیوار محسوب کرد همچون یک کاغذ تزیینی (کاغذ دیواری) ازیکنواختی دیوارمی کاهد، رنگ سفید گچ از خشونت و زبری سطح آجرکاری دیوار کاسته و تعادلی در نمای سراسر آجری بنا ایجاد می کند. درعین حال تحول نقوش توپی ها از سادگی در بیرون به پیچیدگی و تنوع در درون، روندی را ایجاد می کند که نتیجه آن ایجاد تعادل بصری و هماهنگی میان تزیینات پیچیده و شلوغ محراب های گچبری با سایر تزیینات بناست به نحوی که می توان استنباط نمود نقوش توپی های گچی ته آجری نوعی ارتباط هماهنگ و متعادل را میان نقوش محراب های عظیم گچبری شده و طرح های شکیل و ساده آجرکاری دیوار ها و سقف ها ایجاد می نمایند.

در مجموع می توان گفت نمود های تزیینی ابنیه سلجوقی و ایلخانی بدون تضییع ارزش های تزیینی و آرایشی تابع نمودهای معماری بوده است و یک بنا با کلیه اجزا و واحدهای آن همچون یک کل به هم پیوسته و هماهنگ تصور می شد. گویی هیچ جزیی بدون اجزا دیگر امکان حضور نمی یابد.این گونه تفکر و اندیشه در ساخت و ساز بنا به ویژه بناهای

www.SID.ir

Archive of SID

مقدس همچون مساجد می توانـد رهیـافتی معنـوی در گریـز از جامعه به سوی کل و اصل و مبدا آفرینش تلقی شود.

سپاسگزاری: کلیه تصاویر این مقاله با همکاری جناب آقای نیکنام الهوردی زاده تهیه گردیده است که بدین وسیله از ایشان کمال تشکر به عمل می آید.

پی نوشت ها:

[۱] این نامگذاری با استناد به نظر ***دونالد ویلبر*** به عنوان اولین محقق که این نوع تزیین را گزارش نموده صورت گرفته است.اگرچه سایر محققین از این نوع تزیین با عنوان "گچبری شهری(شهر گچی)"یاد می کنند.

[۲] بند کشی :پر کردن درزهای باقی مانده بین آجرها با ملات های مختلف .

[۳] نمونه هایی از تزیین توپی گچی ته آجری(گچبری شهری) مربوط به مسجد جامع نایین در مجموعه Asurvey of Persian art ، جلد سوم ، صفحه ۱۲۸۹ توسط دونالد ویلبر ذکر شده است.مورد فوق تنها مورد گزارش شده از کاربرد این نوع تزیین در مسجد نایین محسوب می شود و به دلیل کمبود منابع موجود در این رابطه به آن استناد شده است.

[۴] برای تعیین تقدم و تاخر تاریخی بناها و نیز مجموعه کامل تر از بناها نگاه کنید به :
گدار، آندره و سیرو،ماکسیم(۶۶ ـ ۱۳۶۵)،" آثار ایران"، ترجمه ابوالحسن سروقد، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس،مشهد .

و نیز :
کیانی، محمد یوسف(۱۳۷۹)،"معماری ایران (دوره اسلامی)"، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)،تهران.

[۵] ملاط :مخلوط آهک و ماسه و ...خمیرهای چسبنده ای که برای پوشش سطوح و چسباندن مصالح ساختمانی به یکدیگر به کار می روند.

[۶] ازاره:بخش زیرین دیوار در داخل و خارج ساختمان که معمولا از مصالح مقاوم تر ساخته می شود و تا حدود یک متر پوشیده و تزیین می شود.

[۷] لازم به ذکر است که این نوع طبقه بندی نقوش براساس طرح کلی ارائه شده توسط دونالد ویلبر صورت گرفته است اما تجزیه و تحلیل دقیق نقشها و صورت بندی دقیق هر گروه از نقشها با تکیه بر یافته های حاصل از تحقیق(میدانی) و توسط نگارنده صورت گرفته است.

[۸] تعیین نوع خط به کار رفته بر طبق طبقه بندی انجام گرفته توسط مرحوم استاد حبیب اله فضائلی صورت گرفته است.

[۹] نکته حائز اهمیت ان است که توپیهای گچی ته آجری با انواع تزیینات هندسی ، گیاهی ،زنجیره های خمپا و اسما مقدس را می توان در کلیه بناهای این دوران مشاهده نمود و مثال های ذکر شده تنها جهت تاکید بیشتر آمده اند.

[۱۰] این شیوه به کارگیری برگ بر روی قوس از روش های رایج دوره ساسانی محسوب می شود که به همین صورت به هنر اسلامی منتقل شد . نمونـه های اولیه اسلامی آن را می توان در مسجد نایین مشاهده کرد .

[۱۱] آژده کاری :ایجاد سوراخ های بسیار ظریف و نسبتا عمیق در گچ بری ها بر اساس طرح های منظم هندسی.

فهرست منابع:

آیت اللهی، حبیب‌الله (۱۳۸۰)، " کتاب ایران"، انتشارات بین‌المللی المهدی، تهران.

اتینگهاوزن، ریچارد و گرابر، اولگ (۱۳۷۸)، "هنر و معماری اسلامی"، ترجمه یعقوب آژند، سـازمان مطالعـه و تـدوین کتـب علـوم انـسانی دانـشگاهها (سمت)، تهران.

پوپ، آرتور اپهام (۱۳۶۵)، "معماری ایران پیروزی شکل و رنگ"، ترجمه کرامت الله افسر، انتشارات یساولی (فرهنگسرا)، تهران.

فلاح فر، سعید (۱۳۷۹)، "فرهنگ واژه های معماری سنتی ایران"، نشر کامیاب، چاپ اول.

گدار، آندره و سیرو،ماکسیم (۶۶ ـ ۱۳۶۵)، " آثار ایران"، ترجمه ابوالحسن سروقد، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس، مشهد.

کیانی، محمد یوسف (۱۳۷۶)، "تزیینات وابسته به معماری ایران دوره اسلامی"، سازمان میراث فرهنگی کشور، تهران.

کیانی، محمد یوسف (۱۳۷۹)، "معماری ایران (دوره اسلامی)"، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، تهران.

ویلبر، دونالد (۱۳۴۶)، "معماری اسلامی ایران دوره ایلخانان"، ترجمه عبدالله فریار؛ بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران.

هیلن براند، رابرت (۱۳۷۹)، "معماری اسلامی: فرم،عملکرد و معنی"، ترجمه ایرج اعتصام؛ شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری، تهران.

www.SID.ir